

RISKSAMHÄLLET

Barrikad mot globalisering – gamla sociologer uppfinner nya konflikter

Av Tomas Larsson

De uppmärksammades för sin civilisationkritik, Zygmunt Bauman och Ulrich Beck. Sedan synade de globaliseringen. Nu behöver de synas.

ANTIKAPITALISTISKA tänkare har inte haft det lätt på senare år. Ingen tar dem riktigt på allvar. De sporrar inte längre till kollektiv handling. Det blir inte revolution i morgon. Så varför läsa dem?

Sociologerna Zygmunt Bauman och Ulrich Beck tillhör den begränsade skara civilisationskritiker som fått uppmärksamhet under 90-talet, inte minst i den svenska kulturdebatten.

Både Bauman och Beck är originella tänkare, som i sina skrifter sökt svaret på frågan om vad som kommer efter det kalla krigets och industrisamhällets slut. Vad de har gemensamt, förutom en slentrianmässig antikapitalism, är att de låter osäkerhet och risk spela en central roll i sina samtidsstolkningar och framtidsvisioner.

Becks berömmelse som sociolog grundar sig i hans formulering av en teori om Risikogesellschaft, risk-samhället (*Risk society*, 1992).

Faror, risker och katastrofer har förekommit i alla tider, och alla samhällen har lärt sig att leva med dem. Vad som är nytt i vår tid, är att farorna är "tillverkade" av oss människor. Kärnkraft och genteknik är inte utslag av ödets nyck eller guds outgrundliga vilja. Utan av mänsklig

uppfinningsriktighet. Ny är också farornas gränslösa natur, vilket illustrerades av det radioaktiva nedfallet över de svenska lingon- och blåbärsmarkerna efter olyckan i Tjernobyli.

Det enda förnuftiga mål som återstår för politiken är, menar Beck, att ställa de katastrofala globala riskerna under globaliserad demokratisk kontroll (*World risk society*, 1999).

Bauman är kanske mest känd för sin kontroversiella analys av den judiska förintelsen, som han menar var ett fullständigt normalt och naturligt resultat av modernismen (*Modernity and the holocaust*, 1989). I sina senare skrifter ägnar han sig dock åt att undersöka det postmoderna samhället. Däri spelar begreppet risk en central roll, även om Bauman föredrar att grunda sina resonemang i begreppet Unsicherheit (ovisshet, otrygghet, osäkerhet).

Bauman menar att marknadskrafterna och frihandel är de främsta källorna till existentiell Unsicherheit (*Globalization*, 1998; *In search of politics*, 1999). Det är nyliberalismens och globaliseringens fel att vi känner oss vilslna, osäkra, utsatta och sårbara.

Vår samtid kännetecknas, enligt Beck och Bauman, av risk respektive Unsicherheit i en aldrig tidigare skådad omfattning. Häri ser de en politisk möjlighet: drömmen om säker-

het och trygghet är, för både Beck och Bauman, grunden för en ny politik. Det är dessa frågor – och bara dessa frågor – som kan återpolitiserar vår sedan kommunismens kollaps avpolitiserade och avideologiserade värld.

Risk och osäkerhet får hos Bauman och Beck spela samma roll, vad gäller politisk mobilisering och legitimering, som Gud, nationalism och socialism gjort i historien. Politisk handling kan inte längre motiveras och legitimeras med hänvisning till Gud, Nationen eller Marx (i alla fall inte i Västeuropa).

"Säkerhet" är därför halmstrået som ambitiösa intellektuella och politiker måste skynda sig att greppa efter, om inte politiken helt skall förlora sin samhällsförändrande potential i globaliseringens tidevarv.

En svaghet med Becks och Baumans analyser är att de lider av bristande verklighetsförankring och historisk nyansering, och att deras världsbild är så eurocentrisk. Väst-europas vilslna, krisdrabbade 90-tal upphöjer Beck och Bauman till universell sanning om mänsklighetens tillstånd.

ÖVERTYGAR INTE

Marxismen sätter inte lika tydliga spår i sociologernas skrifter som förr, men dogmatismen och historiedeterminismen finns kvar. Beck och Bauman betraktar okritiskt sin samtid genom linser som de ärvt från tyska miljöpartiet respektive brittiska Old Labour.

Deras beskrivning av den europeiska massarbetslösheten – kanske den ledande källan till europeisk Angst – som en naturlig konsekvens av nyliberalism, teknisk utveckling och globalisering övertygar inte, av den enkla anledningen att de aldrig försöker övertyga. De undersöker och förklarar aldrig orsakssambanden. De slår fast att massarbetslöshet är här för att stanna, och att den bara kan bli värre. Basta!

Men hur skall man då förstå det faktum att människorna i USA jobbar mer än någonsin, och att arbetslösheten nått sin lägsta nivå på 30 år? Eller att hundratals miljoner nya arbetstillfällen skapats i Asien under de senaste åren?

Både Beck och Bauman är blinda för de historiska parallellerna till världens tillstånd i dag. Beck menar att vi behöver något radikalt nytt – en kosmopolitisk demokrati, som kan styra in världssamfundets utveckling på en mer Förnuftig fåra. Framtiden kommer att formars av världsmedborgare som bildar kosmopolitiska partier som arbetar för en global dagordning, bortom snäva privata och nationella intressen. Bauman menar att det enda hoppet är att det bildas en internationell republikansk institution med nypor som är tillräckligt starka för att kontrollera det transnationella kapitalet.

Detta låter sig väl sägas, men vad är det som skulle vara så radikalt nytt? Kosmopolitiska politiska grupperingar är det inte. Socialistinternationalen finns ju redan. Liksom en lång rad andra internationalistiska grupper och rörelser: katolska kyrkan, Mont Pelerin Society, freds rörelsen, Greenpeace, osv.

Globala institutioner som styr ekonomin är heller ingen nyhet – det är ju bara Bretton Woods i repris. Internationella valutafonden och Världsbanken finns redan. EMU också, för den delen.

Det som irriterar Beck och Bauman är nog inte så mycket att det saknas etablerade mönster eller institutioner för att hantera internationella utmaningar – utan att de inte fungerar och agerar i enlighet med sociologernas önskningar. Finge Beck och Bauman som de ville, styrde ett allsmäktigt sociologiseminarium över världssamhället.

Vad man mera konkret borde göra står inte alldeles klart. Bauman önskar lägga band på den ekono-

miska globaliseringen. Beck vill bana väg för en ekologisk upplysningstid genom att låta oss "demokratiskt besluta vilka risker vi vill ta".

Stridsropet i Becks kosmopolitiska manifest är "världens medborgare, förenen eder". Även Bauman sätter sitt hopp, även om han inte har några större kvantiteter av varan, om en bättre värld till världsmedborgarna.

TRIBALISM TROLIGARE

Tanken på en världsregering är kanske inte helt realistisk. Men grundtanken är god. Visst vore det bra om det funnes forum som bättre kunde kanalisera kosmopoliternas politiska kraft. Det tycks dock aldrig falla Beck och Bauman in att en världsmedborgare kan ha andra åsikter och göra andra prioriteringar än västeuropeiska sociologiprofessorer. Kosmopoliter anser de per definition vara rödgröna fåglar.

Bauman menar dock att den mer realistiska responsen till den ökade osäkerheten är tribalism och nationalism. Denna kommitära bot är dock värre än soten. Etnisk rensning betraktar Bauman som ett naturligt, ehuru extremt, uttryck för säkerhetsökande i globaliseringen.

Fast Bauman förklarar aldrig i detalj på vilket vis folk mordet i Rwanda skulle ha orsakats av reformerna av det brittiska universitetsväsendet, avregleringen av kapitalmarknaden, frihandelssträvandena i Världshandelsorganisationen, och all annan förskräcklig nyliberalism. Eller hur de etniska rensningarna i fd Jugoslavien kunde ha stoppats om det globala medborgarskapet lagt band på Coca-Cola, McDonald's och alla andra multinationella företag.

En central tanke hos Beck är att vi efter det kalla krigets slut rört oss från en värld av fiender, till en värld av risker. Till vilket man kan replikera att "riskerna" bara är en form av nya fiender. *Plus ça change...*

Det sägs ofta att samhällen har

svårt att leva utan fiender. Eftersom den gamla fiendskapen – kommunism kontra kapitalism – förlorat sin sammansvetsande magi, behövs en ny uppsättning fiender, annars riskerar gemenskaperna att falla isär.

Grundproblemet efter 1989 är att det finns för få fiender i världen. Så vad gör Beck, Bauman och resten av sociologskräket? Jo, de sätter raskt igång med att fabricera färskas fiendebilder – som alla har det gemensamt att de kan inordnas under rubriken "gränslösa risker": kärnkraft, genteknik, ozonhål, frihandel, internationella kapitalflöden, osv.

Onekligen är det mindre upprörande att folk agiterar mot frihandel och valutaspekulation, än att de ägnar sig åt att slå ihjäl medborgare som har en annan hår- eller hudfärg än befolkningsmajoriteten.

Men förhållandet är ändå anmärkningsvärt. Sociologer har traditionellt sett ägnat sig åt att "avslöja" hur den moderna tidens stora konflikter, myter, institutioner och ideologier produceras och hur massorna manipuleras. Det uppdraget är nu passé.

Det kritiska uppdraget har ersatts av ett bekräftande. Sociologerna har förvandlats från politikens – och maktens – distanserade kritiker till dess hejarklack. Populära (van)föreställningar skall inte längre avslöjas som exempel på "falskt medvetande" eller ett resultat av "socialisering" – utan tvärtom bekräftas, förstärkas och görs till bas för politisk handling.

Beck menar att sociologins nya uppgift består i att ge massorna en ny utopi. Dvs att skapa en ny stor ideologi, en ny stor konflikt. Det nya projektet kräver en "ny" vetenskap, som tar som sin utgångspunkt att vi lever i en "farofylld" tidsålder kännetecknad av "krypande katastrof" och politisk impotens inför de globala demonerna. Endast då kan Historien ånyo styras mot det mål – En Förnuftig Världsordning – som för-

lorades ur sikte när socialismen plötsligt försvann likt en hägring i öknerna.

VÄN MED TABLOIDPRESSEN

Bauman, Beck och många andra av de ledande ljusen inom sociologin står i dag i samma relation till den vulgära (och kapitalistiska!) tabloidpressens hotfyllda världsbild och lösnommersäljande skrämseltaktik som de en gång stod i förhållande till sina marxist-leninistiska pamflettsamlingar.

Utgångspunkten för deras analyser är inte verkligheten, utan de mest populära dogmerna, fördomarna och myterna om verkligheten. Ju mer hysteriska, groteska och apokalyptiska dessa är, med desto större entusiasm omfattas de.

Allt politiskt liv kretsar inte kring hotande katastrofer, och lär inte göra det i framtiden heller. Men Beck sätter med sin analys onekligen fingret på en viktig aspekt av den (europeiska) politiska vardagen, där existerande institutioner inte längre anses förmögna att hantera risker eller legitimera risktagande.

Göran Perssons argumentation för svenskt medlemskap i EMU följer detta mönster: svenska folket skulle vara bättre skyddade mot det opålitliga globala kapitalet bakom EMU-murarna.

Etableringen av en europeisk motsvarighet till USA:s Food and Drug Administration är ett annat exempel på hur "risksamhället" föder nya institutioner.

Den operativa frågan är inte om vi lever i ett risksamhälle eller inte, utan vilken typ av risksamhälle vi vill leva i? Hur ser ett samhälle där eliminerandet av "oacceptabla" risker

upphöjs till det enda, eller allt över-skuggande, syftet med politiken ut?

Ett alternativ är att "samhället" ingriper mot alla dem (individer, företag, folkgrupper, nationer) som agerar på sätt som anses vara förknippade med något slags fara. Luffaren i Harry Martinsons bok *Vägen till Klockrike* (1948) formulerade en

vision av ett samhälle där rädslan härskar oinskränkt:

"Om alla människor skulle ha levat i enlighet med alla människors rädsla så skulle alla människor ha blivit stående som träden. Innerst inne önskade kanske de flesta att de vore växter, att de vore höga träd med ögon som hade överblick så att de ständigt kunde se och övertyga sig om att ingen kom, att ingen vandrade, att ingen kunde röra sig ur fläck-

en, att alla vore utkikstorn som bevakade den största tryggheten – den att alla skulle vara bundna till orörlighetens ideal."

SÄKERHET INGEN VÄXTHUSPLANTA

Ett framtida risksamhälle som söker efter säkerhet, visshet och trygghet kan alltså urarta till ett samhälle som avhumaniserar medborgarna, som förvandlar dem till aspar.

Risksamhällets avhumaniserande potential kan också åskådliggöras i relation till kunskapen. I risksamhället är kunskap ett centralt problem. Vem kan helt överblicka konsekvenserna av tex gen-teknologiska experiment? Ingen. Så för att mänskligheten skall vara på den "säkra" sidan måste all "riskfylld" naturvetenskaplig forskning stoppas. I Becks utopia upp-rättar en global politisk struktur fasta gränser för mänsklighetens nyfikenhet och kunskapsökande. Där är det en synd att söka ny kunskap.

Att i riskundvikandets namn lägga band på kunskapsökandet är att göra människan lite mindre mänsklig. Äpplena som växte på kunskapens träd var varningsmärkta. Eva tog ändå en tugga. Hur skulle världen sett ut om Evas idé att sätta tänderna i den förbjudna frukten blivit stoppad av "den globala riskgemenskapen"?

Risksamhället kan urarta i en monomanisk strävan efter säkerhet och entydighet. Bauman skriver på ett ställe, i polemik med Beck, att "de hemskaste katastrofer föds – eller kommer sannolikt att födas – ur kriget mot katastrofer".

Bauman vänder sig alltså mot det "totalitära" risksamhällets strategi – att försöka förutse riskerna och stoppa risktagandet. Det är dock inte den enda som står människan till buds.

Det finns också en liberal strategi, som bygger på insikten att risktagande är en förutsättning för säkerhet. I ett sådant samhälle minskar man riskerna genom att ta risker. Där är det i första hand upp till individer och små grupper att ta risker; att ägna sig åt ekonomiska, politiska och kulturella experiment.

Oroväckande? Javisst. Men i ett öppet samhälle kan politikens främsta syfte aldrig vara att befria medborgarna från oro. Att leva i frihet och med fri vilja är inte detsamma som att leva fri från rädsla, ångest – eller ansvar.

”Säkerhet är inte en växthusplanter som bara kan överleva i en noga kontrollerad miljö. Inte heller är säkerhet en mogen frukt som väntar på att plockas,” skriver statsvetaren

Aaron Wildavsky i *Searching for safety* (1988). ”Säkerhet är ett resultat av en process av upptäckt. Försök att kortsluta denna tävlingsinriktade, evolutionära, trial-and-error-process genom att önska sig målet – säkerhet – utan att tillhandahålla medlet – decentraliserat sökande – är och måste vara kontraproduktiva. Att tänka sig säkerhet utan risk är som att söka kärleken utan att utsätta sig för faran att bli bortstött.”

Risk är ett mynt med två sidor. Hot och fara är bara den ena sidan. Hopp och möjlighet är den andra. Ett gott samhälle ägnar inte all sin politiska kraft åt att minimera medborgarnas psykologiska oro inför världens alla faror. Det är att odla en offermentalitet.

Politikens främsta syfte måste vara att skänka medborgarna hopp och möjligheter. Det betyder att politiken bör uppmuntra decentraliserat risktagande. Sådan är paradoxen: ju fler individuella risker människorna i ett samhälle tar, desto säkrare blir samhället för alla. Det är bättre att ta många och därmed små risker, än att ta få och stora.

Kollektivistiska projekt är förknippade med de största farorna för individ såväl som för kollektiv – även när de genomförs i trygghetens namn.

Tomas Larsson (tomas@loxinfo.co.th) är frilansjournalist bosatt i Thailand och författare till *Världens klassresa* (Timbro, 1999).

HISTORIA

Ryssland – alltid missförstått

Av Elisabeth Braw Riccini

AR 1911 GAV POLACKEN Joseph Conrad ut romanen *Under western eyes*, i vilken han gjorde upp med det Ryssland – på den tiden fortfarande under tsarens välde – som brutalt hade krossat en folkets revolt i Polen. Conrad menade att det fanns föga hopp för en civiliserad granne till Ryssland; en skräckinjagande tanke för en polack.

När Martin Malia kallar sin nyutkomna bok *Russia under western eyes* är det med tydlig anspelning på Conrad. Men inte bara genom titeln; Malias bok är också den en uppgörelse med Ryssland. Dock inte så mycket med landet självt, som med de oftast felaktiga föreställningar dess grannar i väst haft om landet, föreställningar som haft ett ödesdi-

gert inflytande på västs förhållningssätt gentemot den gåtfulla jätten.

Martin Malia, professor emeritus i historia vid Stanford-universitetet, har med denna bok slutfört sitt livsverk. Hans frågor är stora: vad Ryssland egentligen är och hur dess ställning i världen i historiens olika skeden har förhållit sig till Rysslands verkliga makt och avsikter. Redan titeln avslöjar utgångspunkten; Ryssland är på den internationella arenan en produkt av västvärldens föreställningar. Vårt förhållningssätt gentemot landet har oftast varit präglad av ett närmast instinktliknande drag att alltid inordna det i av oss fastställda, enkla kategorier: vän/fiende, demokrati/diktatur, upplöst/reaktionärt etc. Ryssland är för oss omväxlande Dr Jekyll och Mr

Hyde – men aldrig en och samma varelse.

EUROPEISK GEMENSKAP

Malia har gått grundligt tillväga med sin uppgift och producerat en bok på 450 sidor. Det är välanvänd tid, för honom och för läsaren, för han befattar sig inte bara med historien om västs föreställningar av Ryssland, utan reder också ut varifrån de kommer och blir vår ciceron genom europeisk intellektuell historia från början av 1700-talet till vår tid. Det är således en bok inte bara om Katarina den Stora utan också om hennes mentor Fredrik den Store; det är en bok om Katarinas protegé Voltaire, de franska encyklopedisterna, Marx, Thomas Mann – alla som har bidragit till Europas intellektuella utveckling, i och utanför Ryssland. Det har anammat europeiska trender, med tio års fördröjning, men också påverkat oss, inte bara genom militär styrka utan också genom andlig.

Den första illusionen Malia vill spräcka är att Sovjetunionen hade